

УДК 355.233.1:355.457 (477)

СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

Балагур Леся Олександрівна
Діденко Олександр Васильович
м.Хмельницький

У статті проаналізовано сутність готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону, яка є професійно важливою особистісною властивістю, дозволяє здійснювати належний управлінський вплив при виконанні завдань з охорони кордону та містить особистісний, когнітивний та діяльнісний компоненти. Загалом у зазначеній праці визначено, що військове управління є специфічним видом суспільної діяльності, а офіцери – специфічною соціально-професійною групою, ключовою ланкою військової організації.

Ключові слова: управління, підготовка, основні підрозділи охорони державного кордону, готовність, особистісний, когнітивний та діяльнісний компоненти.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Управлінська діяльність персоналу основних підрозділів охорони державного кордону має багатоплановий комплексний характер. Управлінська діяльність – найбільш активний елемент професійної діяльності офіцера-прикордонника, нерозривно пов'язаний з ним. Її зміст випливає з вимог і основних закономірностей діяльності з охорони державного кордону. Особливості управління основними підрозділами охорони державного кордону обумовлені змістом завдань, що їх повинен виконувати керівник відділу прикордонної служби. Йдеться про особливу державну та суспільну значимість завдань з охорони державного кордону, високий рівень колективної та особистої відповідальності за безпеку на державному кордоні, за долі підпорядковано персоналу, за зброю та техніку, а також багатоплановий комплексний характер управлінської діяльності персоналу органів охорони державного кордону, що охоплює роботу щодо підтримання постійної готовності органів охорони державного кордону до дій. Зазначені особливості, особлива державна та суспільна значимість завдань з охорони державного кордону, високий рівень колективної та особистої відповідальності за безпеку на державному кордоні, за долі підпорядковано персоналу, за зброю та техніку свідчать про важливість управлінської діяльності офіцера – керівника основних підрозділів охорони державного кордону, визначають необхідність пильної уваги до формування управлінської готовності в майбутніх офіцерів у процесі їх фахової підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Поняття готовності є досить розповсюдженими у науці. Вперше його почали використовувати у психології з кінця XIX ст. для характеристики психічного стану людини та її активності. З 50-х рр. XX ст. проблема готовності стала предметом зацікавлень різних сфер наукового знання, зокрема психології праці та педагогіки.

Вчені, що досліджують професійну діяльність, зокрема Е. Зеєр, Є. Климов, А. Маркова та ін., трактують готовність в контексті професіоналізму, розглядаючи їх як основні характеристики професійної підготовки фахівців. Представники особистісного підходу К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Виготський, С. Максименко, С. Рубінштейн та ін. вважають, що готовність є виявом індивідуально-особистісних якостей, обумовлених характером майбутньої діяльності, комплексом інтегрованих властивостей, необхідних для регуляції діяльності особистості.

Представники функціонального підходу до трактування готовності М. Дьяченко, Л. Кандибович, В. Левітов, К. Платонов, В. Сластьонін та ін. звертають увагу насамперед на процесуальні якості особистості, безпосередньо значимі для діяльності. Зокрема, на думку М. Дьяченка й Л. Кандибовича, стан готовності – це актуалізація й пристосування можливостей особистості для успішних дій у цей момент. М. Дьяченко й Л. Кандибович до стру-

тури психологічної готовності включають позитивне ставлення до діяльності, професії; адекватні вимогам діяльності риси характеру, здібності, темперамент, мотивацію; необхідні знання, навички, уміння; стійкість професійно важливих сприйняття, уваги, мислення, емоційних і вольових процесів [2, с. 175].

Загалом вчені поняття готовності розглядають в аспекті підготовки особистості до професійної діяльності, трактуючи її як мету і результат професійної підготовки, що формується за умови ефективної організації всієї системи професійної освіти.

Метою статті є розкриття сутності, змісту і структури готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом на основі результатів аналізу наукових досліджень щодо готовності до професійної діяльності можна стверджувати, що професійна готовність фахівця відображає його поінформованість про цілі, сутність, структуру, засоби, способи, особливості професійної діяльності (знання); володіння технологією цієї діяльності (уміння й навички); уміння вибирати засоби й способи дій. З огляду на це в структурі готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону можна виокремити декілька компонентів:

- особистісний – особистісний потенціал, комплекс ставлень до професійної діяльності й професійних завдань, мотиви професійної діяльності, цінності й ціннісні орієнтації;
- когнітивний – знання відповідних законів, змісту професійної діяльності та професійних завдань;
- діяльнісний – активна соціальна роль і якість виконання професійних дій.

Системотвірним компонентом при цьому є *особистісний*, що охоплює систему мотивів, інтересів, пов'язаних зі сферою управлінської діяльності офіцера-прикордонника.

Учені А. Журавльов, Р. Кричевський, Л. Орбан-Лембрик одностайні щодо того, що ефективність управління значною мірою залежить від системи спонукань, ціннісних орієнтацій, потреб, Я-концепції, рівня домагань керівника, його індивідуально-психологічних особливостей та ін. На думку Ю. Царьова, для успішної діяльності офіцер-керівник повинен мати такі риси:

- бути точним, об'єктивним, критичним, проникливим, швидко реагувати, реально зважувати обстановку, мати чітке уявлення про результати своєї діяльності й успіхи;
- бути надійними і швидко вирішувати практичні питання, керуючись об'єктивною необхідністю, бути раціональним при прийнятті управлінських рішень;
- мати високий інтелект, проникливість [9, с.43-Л. фон Розеншталь, В. Мольт, Б. Рюттінгер вважають, що керівники повинні:
- володіти високим рівнем інтелекту;
- мати розвинуті соціальні та комунікативні навички для того, щоб вести розмову з дуже різними людьми;
- мати високу цілеспрямовану мотивацію та волю, щоб наполегливо іти до поставленої мети, долаючи перешкоди;
- бути відкритими для набуття нового досвіду, для того щоб пристосовуватись до нових вимог [6, с.348].

Дослідники Д. Дзвінчук, О. Романовський, О. Пономарьов [1] вважають, що справжній керівник – це насамперед соціально спрямована особистість. Його відмінними індивідуально-психологічними рисами є:

- поінформованість про сутність керівництва;
- багатосторонність у сприйнятті та розумінні суспільного життя;
- велика довіра до людей;
- альтруїстична мотивація;

- підвищена потреба приниження і покірності;
- сильна потреба схвалення з боку інших;
- раціональний підхід до справи;
- низький рівень догматизму.

На думку О. Сафіна, Д. Іщенка, С. Максименка та ін., для успішної управлінської діяльності офіцер-прикордонник повинен бути:

- орієнтованим на успіх, на успішне виконання завдань з охорони кордону, мати «мотивацію досягнення»;
- енергійним, цілеспрямованим, намагатися зробити свій унікальний індивідуальний внесок у функціонування ДПС;
- самостійним, ініціативним, відповідальним і педантичним;
- гнучким, організованим, комунікативним [7].

Загалом аналіз літератури із проблем формування готовності до управлінської діяльності та урахування специфіки професійної діяльності офіцерів-прикордонників дозволяє виокремити кілька груп особистісних рис та якостей, необхідних офіцеру-прикордоннику:

- організованість – здатність чітко організувати свою працю й працю підлеглих, здатність прогнозувати й планувати, координувати та регулювати, контролювати й аналізувати професійну діяльність;
- наполегливість – зацікавленість та ініціативність при впровадженні інновацій у професійну діяльність, прагнення удосконалювати її технологію, поліпшувати умови праці, мотиви професійного росту;
- лідерство – здатність до керівництва й виховання ділових якостей у колег, співробітників, до вироблення принципів організації праці;
- адаптивність – здатність адаптуватися до нової ситуації й застосовувати адекватні підходи до вирішення професійних проблем, здатність швидко й чітко приймати рішення;
- соціальна відповідальність – здатність поєднувати в роботі державні, корпоративні й особисті інтереси, визнання цінності підлеглих; усвідомлення мети діяльності в команді, визначеність життєвих планів і перспектив;
- працездатність – здатність у короткій термін справлятися з більшим обсягом роботи, вчасно виконувати професійні обов'язки;
- контактність – здатність підтримувати контакти з іншими учасниками професійної діяльності, створювати атмосферу довіри, взаємної підтримки й взаєморозуміння.

Когнітивний компонент готовності до управління – це сукупність науково-теоретичних знань про особливості управлінської діяльності, організацію роботи для вирішення завдань оперативно-службової діяльності. Зміст цього компонента готовності до управління ґрунтується на системі знань про теорію військового й педагогічного управління, стратегію і тактику управління, методи, засоби та прийоми управлінського впливу, а також про стилі управління.

В Освітньо-кваліфікаційній характеристиці на випускника Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького за спеціальністю «Охорона та захист державного кордону» зазначено, що офіцер повинен знати:

- необхідні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність ДПСУ та власне начальника основного підрозділу охорони державного кордону;
- сучасний понятійний апарат теорії управління та управлінської діяльності;
- особливості службового управління та функції управління діяльністю підрозділу;
- специфіку керування службовою діяльністю підрозділу;
- сучасний понятійний апарат теорії організації;
- зміст та суть роботи штабу прикордонної комендатури, прикордонної застави, відділу прикордонної служби;
- зміст оперативно-службових функцій, зокрема щодо підтримання підрозділу в постійній готовності, забезпечення постійної готовності підрозділу у мирний і воєнний час, забезпечення життєдіяльності та збереження боєздатності персоналу основних підрозділів охорони державного кордону [4].

З урахуванням специфіки професійної діяльності офіцера-

прикордонника можна стверджувати, що він має бути управлінцем з багатограним мисленням, уміти думати та діяти концептуально та багатоваріантно, його має відрізняти оригінальність і практичність мислення

Як зазначають І. Томків, В. Баратюк, О. Ставицький та ін., стиль мислення керівника прикордонного підрозділу при прийнятті рішення на охорону кордону має головне значення у всій його багатогранній діяльності щодо управління, оскільки від цього в першу чергу залежить обґрунтованість та своєчасність рішення, а отже, і успіх оперативно-службової діяльності [5, с.115-117]. Слід підкреслити, що самій природі цього процесу притаманний пошуковий характер, оскільки при цьому у керівника прикордонного підрозділу з огляду на різноаспектний вплив різних елементів обстановки обов'язково може бути декілька альтернативних варіантів рішення.

Для офіцера-прикордонника в процесі управління важливо також знати способи та прийоми роботи з інформацією. Йдеться про інформаційно-аналітичну, інтелектуальну роботу з інформацією: збір, зберігання, переробку, методи розрахунків, способи аналізу, розробку різних варіантів рішень, їх передачу, вибір варіанта і т. д. Результатом цього способу управління може бути оформлення рішення у вигляді наказу, інструкції, положення та ін. [3, с.206-210].

Окрім того, вчені (Т. Бендас, А. Журавльов, Д. Іщенко, Р. Кричевський та ін.) одностайні щодо того, що для того щоб керувати, необхідно не тільки знати, що і як робити, але обов'язково треба зуміти змусити це зробити – організувати, роз'яснити й проконтролювати. В цьому контексті важливе значення має знання офіцером-прикордонником організаційних методів управління: способів роз'яснення, переконання, стимулювання, розподілу завдань, примусу, коректування і т. д.

Для управління основними підрозділами охорони кордону офіцер повинен бути обізнаним сфері психології особистості, педагогіки, теорії комунікації, соціології, культури мовлення і т. д. Зокрема він повинен знати особливості поведінки людей, психологічні механізми міжособистісної взаємодії, закономірності поведінки людини в групі та групової спільної діяльності й стилів керівництва нею.

У свою чергу *діяльнісний компонент* у структурі готовності до управління основним підрозділами охорони державного кордону поєднує систему вмінь офіцера-прикордонника. В Освітньо-кваліфікаційній характеристиці на випускника Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького за спеціальністю «Охорона та захист державного кордону» зазначено, що офіцер для організації взаємодії та управління прикордонною службою повинен уміти:

- на підставі прийнятого рішення, вказівок вищого штабу, наявності сил та засобів організувати управління в різних умовах обстановки;
- здійснювати управління відділом прикордонної служби в умовах загострення обстановки, при проведенні спеціальних заходах щодо пошуку правопорушників та локалізації кризових ситуацій;
- організувати охорону державного кордону та керувати прикордонною службою відділення у різних умовах обстановки, організувати посилену охорону державного кордону (посилений прикордонний контроль);
- організувати охорону державного кордону в пунктах пропуску, приймати доцільні рішення при виникненні нестандартних ситуацій у пунктах пропуску, вживати заходи щодо припинення конфліктів у пунктах пропуску;
- здійснювати управлінсько-правовий вплив на формування у персоналу національної та правової свідомості, правової культури і патріотизму, дотримуватись загальнолюдських норм поведінки і моралі у суспільстві;
- організувати професійну, фізичну підготовку у підрозділі;
- вживати заходів щодо згуртування колективу, морально-психологічного забезпечення його діяльності, зміцнення військової дисципліни і правопорядку [4].

Окрім цього, зважаючи на особливості професійної діяльності офіцера-прикордонника, слід також вказати на важливість уміння

офіцера організувати роботу своїх підлеглих і свою власну таким чином, щоб за певний відрізок часу досягти поставленої мети. Має також велике значення його вміння підтримувати взаєморозуміння, організувати свою команду як колектив, який працює на єдиний результат, прагне до підвищення ефективності діяльності.

Діяльнісний компонент готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону проявляється також в умінні здійснювати комунікацію.

Як зазначає О. Сафін, «для ефективної управлінської діяльності командирі необхідно володіти відповідною управлінською комунікацією... В управлінській діяльності переконуючий вплив є важливим засобом вирішення завдань військової служби...» [7, с.139-140]. Ю. Сердюк також вважає, що керівники прикордонних підрозділів повинні мати розвинуті навички та вміння щодо організації занять, проведення виховних заходів; сформовані прийоми виразного показу свого ставлення до підлеглих, до подій та фактів, навички техніки мовлення, досвіду спілкування, а також володіти та використовувати різні елементи переконливого мовлення [8, с.64].

Загалом сформованість діяльнісного компонента готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону виражається в сукупності вмінь щодо належної організації підпорядкованого персоналу, що оптимальним чином забезпечують ефективне виконання завдань оперативно-службової діяльності. Загалом йдеться про те, що офіцер повинен уміти приймати обґрунтовані управлінські рішення, проводити їх оцінку, організувати процес управління, здійснювати планування, організацію, мотивацію та контроль оперативно-службової діяльності, використовувати

сучасні ефективні методи управління, організувати власну роботу та роботу підпорядкованого колективу.

Висновки. З урахуванням наукових поглядів та методологічних трактувань категорії готовності найважливішими компонентами готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону можна вважати особистісний, когнітивний та діяльнісний, а готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону трактувати як професійно важливу особистісну властивість, що дозволяє здійснювати управління силами і засобами при виконанні поставлених завдань з охорони кордону та організувати морально-психологічну підготовку персоналу.

Від рівня сформованості в майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону багато в чому залежить успішність виконання ними завдань оперативно-службової діяльності. З огляду на це ми розглядаємо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону як важливу складову частину їхньої професійної підготовки. Таке розуміння структури готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону дозволяє визначити і напрями роботи з її формування, що повинні передбачати урахування мотивів професійної діяльності та формування необхідних для цього якостей, надання професійних та спеціальних знань.

З огляду на це перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є характеристика критеріїв, показників та рівнів сформованості готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону.

Література та джерела

1. Дзвінчук Д.І. Психологічні основи ефективного управління: навчальний посібник / Д.І.Дзвінчук. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2000. – 280 с.
2. Дьяченко М.И. Психология высшей школы / М.И.Дьяченко, Л.А.Кандыбович. – Минск: Изд-во БГУ, 1981. – 383 с.
3. Литвин М.М. Интегрированное управление кордонами: підручник / М.М.Литвин. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2012. – 416 с.
4. Освітньо-кваліфікаційна характеристика на випускника Національної академії Державної прикордонної служби України ім.Б.Хмельницького. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2009. – 118 с.
5. Охрана державного кордону прикордонною заставою: в 3 ч.: навч. посіб. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2005. – Ч.1. – 300 с.
6. Розенталь Л. Организационная психология: пер. с нем. / Л. фон Розенталь, В.Мольт, Б.Рюттингер. – Х.: Гуманит. центр, 2014. – 464 с.
7. Сафін О.Д. Психология управлінської діяльності командира: навчальний посібник / О.Д.Сафін. – Хмельницький: Вид-во Академії ПВУ, 1997. – 149 с.
8. Сердюк Ю.І. Педагогічні умови вдосконалення військово-педагогічної підготовки командирів підрозділів: дис. ... канд. пед. наук: 20.02.02 «Військова педагогіка та психологія» / Юрій Іванович Сердюк. – Хмельницький, 1997. – 204 с.
9. Царьов Ю.О. Психологічні особливості підготовки офіцерів оперативно-тактичного рівня Державної прикордонної служби України до управлінської діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Юрій Олександрович Царьов. – Хмельницький, 2007. – 236 с.

В статті проаналізована готовність майбутніх офіцерів-пограничників до управління основними підрозділами охорони державного кордону як професійно важливу особистісну властивість, що дозволяє здійснювати управління силами і засобами при виконанні завдань з охорони кордону та організувати морально-психологічну підготовку персоналу. Визначено критеріїв, показників та рівнів сформованості готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону.

Ключевые слова: управление, подготовка, основные подразделения охраны государственной границы, готовность, личностный, когнитивный и деятельностный компоненты.

The article deals with the analysis of the essence of readiness of future officer-border guards for managing of the main units of the state border protection as a professionally important personal quality, which allows to make the proper management influence while completing tasks on border protection and contains personal, cognitive and active components. In general, it has been determined that the military management is a specific type of social activity, and officers are considered to be specific social professional group, a key part of the military organization.

Key words: management, training, main units of the state border protection, readiness, personal, cognitive and active components.